

Julia Kristeiová

Text románu

Sémiologický přístup k diskurzivní transformační struktuře

(Le Texte du roman. Approche sémiologique d'une structure discursive transformationnelle, 1970)

Úvod (9–4) shrnuje metodologická východiska knihy a definuje základní pojmy. Text je definován jako „translingvistický instrument, který redistribuuje řád jazyka (*langue*), a to tak, že uvádí do vztahu komunikativní řeč, mířící přímo k informaci, s různými druhy výpovědí, minulých či současných“ (12). Text je a) „vyráběním“ (*productivité*), neboť jeho vztah k jazyku je redistributivní (destrukčně konstruktivní), a tudíž je uchopitelný pomocí logických a matematických kategorií; b) je permutací textů, „intertextovostí“ (*intertextualité*), neboť v jeho prostoru se kříží množství výpovědí z jiných textů (12). Kristeiová navrhuje nahradit starou rétorickou klasifikaci žánrů typologií textů — v tomto případě románu — na základě jejich začlenění do „textu“ ústředního (tj. kultury). Intertextovou funkci, která se materializuje v různých úrovních textu a přitom text historicky a sociálně zařazuje, nazývá podle → Michaila Michajloviče Bachtina ideologématem.¹ V rámci románu se buduje románová promluva, která vyjadřuje své instance (subjekty textu — autor, „postavy“ atd.) a vyznačuje se jednotou místa podání. Tato promluva je operací, pohybem, který spojuje či spíše utváří to, co Kristeiová nazývá argumenty operace — tj. slova, věty, odstavce aj. Za narativní komplex se označuje významový celek tvořený např. vlastnostmi postavy, vztahy postav apod. Kristeiová navazuje na → Lukácsovu definici románu (román jako typ postepopejní výpovědi, odraz ztráty původní mytické jednoty, jako proces, proměna). Jedním z typů čtení a interpretace románu, o něž usiluje, je čtení transformační, které spočívá v četbě textu jako průběhu řady transformačních operací, čímž se obnažuje samo generování, tj. vytváření textu. Pozdně středověký román Antoina de La Sale *Malý Jehan de Saintré* je vhodný k analýze románu pro svou „naivně“ zřetelnou textovou strukturu, v níž

Monografie představitelky sémiotické větve francouzského strukturalismu, v níž se demonstruje pojetí textu jako dynamického objektu.

¹ Viz M. M. Bachtin, *Formální metoda v literární vědě*, Praha 1980 [1928].

se zračí rysy přechodu od typu promluvy (*discours*) středověké k renesanční.

V 1. kap. Od symbolu ke znaku (25–35) popisuje autorka přechod od symbolického myšlení k znakovému, odehrávající se v evropské kultuře od 13. do 15. století; provází jej přechod od myšlení mytického (v epopeji, pohádce, *chanson de geste*) k románu. Znak na rozdíl od symbolu neodkazuje k jediné a jedinečné realitě, evokuje soubor obrazů a idejí, tíhne k odtržení od transcendentního základu, aniž ztrácí expresivitu; vyznačuje se kombinačností a korelativností, transformačním principem, vypjatou dvojznačností a jeví tendenci vytvářet otevřený systém. „Ideologéma znaku znamená znekonečnění promluvy. Promluva, relativně zbavená své závislosti ve vztahu k ‚univerzálnímu‘ (konceptu, ideji o sobě), se otevírá možnosti mutací, neustálých transformací, může být projekcí něčeho, co není, ale co bude, nebo spíš co by mohlo být“ (34).

Ve 2. kap. Transformační metoda a její sémiotická aplikace (36–78) se Kristeiová pokouší k formulaci literárního textu využít postupů transformační analýzy syntaktických struktur a generativní gramatiky, v nichž je jazyk pojímán jako proces. Také literární promluva a románová struktura jsou ve svém určení a svým uspořádáním „stáváním se“, procesem. Řád událostí a rozehraní vztahů aktantů (termín → Greimasův) představuje evoluci, vývoj, změnu. Románový text je přitom uzavřen, od začátku (už v dedikaci a záhlaví) je naprogramován; odvíjí se na ose život vs. smrt (její součástí je hra protikladů hřích vs. ctnost, láska vs. nenávisť, chvála vs. kritika), na ose „kladný“ vs. „záporný“ od domnělého, pochybného kladu a pro hrdinu osudné dvojznačnosti (lsti, zraždy, dvojznačné výpovědi apod.), základního principu karnevalu v Bachtinově pojetí, k jejímu odhalení; s tím souvisí i pojetí autora v textu — autora a zároveň herce. Proti jednohlasosti, strukturální neukončenosti, achronickému a ahistorickému trvání v epopeji, založené na ideologématu symbolu, stojí román — dvojhlasý, strukturálně ukončený, vnucující problematiku času a časovosti, žánr ambivalentně dualistický, založený na ideologématu znaku. Text románu Antoina de La Sale je historií Jehana de Saintré a zároveň historií psaní románu. Románový text představuje transformaci, dialog mnoha textů, intertextovost — „střetání vzájemně se modifikujících útvarů náležejících k různým textům“ (68). Do románu včleněné, polemicky pojaté výpovědi (v daném případě promluva reklamní, promluva kurtoazního románu, *chanson de geste*, promluva scholastického traktátu, řeč města), původně jednoznačné a jednohlasé, modifikují v románu svůj smysl.

3. kap. Transformace aktantů (79–119) začíná objasněním kategorie aktant: může jím být narativní komplex typu postavy,

skupiny postav, popř. mluvčího, má-li v románu charakter postavy. Aktant je charakterizován především svou specifickou promluvou. Kristeiová opět proti sobě staví aktanční model mýtu s totožným mluvčím a adresátem a model románu, v němž je adresát někdo jiný; v dialogu s ním se vyprávění strukturuje (s vystoupením autora z anonymity dostává narace rozměr individuální a situační). V promluvě mluvčího, subjektu knihy (autora) i subjektu-objektu představení (herce), se uplatňuje dvojí druh výpovědi — narace a citace (sdělení je zároveň promluvou i představením). Podobně Kristeiová zkoumá ideologéma znaku také u dalších aktantů románu. Za hlavní sémiotickou transformaci je v daném románu pokládána proměna či přechod ze stavu, který Kristeiová označuje za disjunkci (nastolení vzájemně se vylučujících protikladů — život vs. smrt, láska vs. nenávisť), přes domnělou pozitivitu, stav ano–ne (nondisjunkci — lsti, zrady, dvojznačné výpovědi v průběhu románu), opět do stavu disjunkce v závěru.

4. kap. Generování narativních komplexů (120–138) analyzuje syntagmatiku románu. V románu, který lze pojmut jako rozsáhlé souvětí, vystupují aktanty ve funkci „substantiv“, akce ve funkci „sloves“, predikátů, tzv. adjunktory ve funkci přívlastků, další (tzv. identifikátory) se připojují k predikativním a kvalifikačním komplexům (určení času, místa, způsobu). Jednotlivé výpovědi mají roli větných členů (např. výpověď mluvčího má úlohu identifikátoru). Prostřednictvím různých operací vstupují narativní komplexy do narativních tříd. Text románu se jeví jako série souběžných a křížících se generativních procesů (generování aktantů, narativních komplexů vůbec). Zdůrazňuje se významová podvojnost románu: „Pro každou výpověď, podrobující se nějaké operaci v transformačním poli, existuje dvojí interpretace: pozitivní a negativní, pasivní a aktivní“ (134–135).

5. kap. nese název Intertextovost (139–176). La Salův román je výrazem středověkého kultu knihy a koncepce psaní. V jeho textu se konfrontují proslulé dobové texty, které se vzájemným dialogem s jinými texty „neutralizují“. Do románu, v němž hraje kromě kurtoazní tradice (degradace kurtoazního románu) významnou roli žánr filozofické rozpravy, proniká řeč tržiště („křiky“ vyvolavačů), ulice, orální výpověď (chvály a výčty — tzv. blasony) s její charakteristickou karnevalovou ambivalentností (chvála–hana). S karnevalovou promluvou je v románu spjat princip zdvojení a masky a také tendence znehodnocovat předchozí románový nebo jiný literární text. Román chtěl být zřejmě ve všech dobách opozicí k zákonům žánru, ale také k dobové ideologické promluvě. Právě tato opozice svědčí o participaci, aktivní účasti románového textu v historii.

V 6. kap. Románová kosmogonie (177–187) se Kristeiová zabývá časem a prostorem v románu (dvojitý čas — čas vypovídání a čas výpovědi; dvojitý prostor — prostor geografický a prostor textu). 7. kap. Závěr (188–192) shrnuje předchozí poznatky.

Východiskem knihy je vymezení sémiologie, ve kterém Kristeiová obrací naruby saussurovskou definici (pro Ferdinanda de Saussura měla sémiologie představovat širokou vědu zahrnující lingvistiku, pro Kristeiovou, následující v tomto smyslu → Roland Barthes² je sémiologie částí lingvistiky). Prostředkem stejně jako předmětem sémiologie je promluva, v případě románu je to promluva zvláštního druhu, která se neustále rozpouští a nikdy nemůže fixovat své zákony. V rámci sémiologie se vyděluje sémiotika, která není v tomto pojetí jen naukou o znaku, ale představuje zároveň sebevědomou teorii schopnou modelovat sebe samu. Schopnost sémiotiky formalizovat znakové procesy a produkovat modely umožňuje, aby se sémiotický přístup stal vhodným nástrojem k popisu a interpretaci románového textu.

Se sémiotickým zaměřením Kristeiové a ostatních představitelů této větve francouzského strukturalismu souvisí proměna terminologického aparátu a specifické vymezení základních pojmů. Místo tradičního pojmu dílo se objevuje rukopis (*écriture*) — u Barthes³ a skupiny kolem časopisu *Tel Quel* —, pro který je důležitý moment sepětí formy s historií a moment dynamický (text jako rukopis v činnosti). Místo pojmu tvorby se zavádějí pojmy jako psaní a čtení, vyrábění (produkování).⁴ Kristeiová sice volí místo pojmu rukopis pojem text, ponechává mu však vlastnosti rukopisu. Pro text je podstatná jeho dvojitá orientace: jednak ke znakovému systému, ve kterém je produkován (jazyku a mluvě doby a určité společnosti), jednak k sociálnímu procesu, na němž se účastní jako promluva. Především však text není nějakým lineárním systémem, ale dynamickým objektem-produkováním, neboť v procesu svého vytváření a vnímání zaujímá vztah k jazyku: odehrává se v něm dvojitý proces — vytváření (produkování) a transformace znaku. Důležitým rysem textu je jeho vnitřní členitost, složenost z jiných textů (intertextovost), jež je jen jiným označením jevu, který Bachtin nazýval vnitřní dialogičnost a de Saussure paragramatismus. Zatímco Bachtin proti sobě stavěl dialogičnost románu a monologičnost poezie, je u Kristeiové intertextovost základní vlastností každé výpovědi, básnické, stejně jako románové (později pojem intertextovosti expanduje i mimo oblast uměleckou). Intertextovost s sebou nese nový status semiózy: namísto reference znak–denotát nastupuje vztah intertextový (text–text). Toto absolutizující pojetí intertextovosti, které s Kristeiovou sdílí i jiní autoři (Harold Bloom, který pojmem „žklost

2 Viz R. Barthes, *Základy sémiologie*, Praha 1967 [1964].

3 Tamtéž.

4 Barthes studuje každou produktivitu — módu, rétoriku, výtvarné umění, podvědomí i literaturu — jako text a pojem textu se u něho blíží pojmu sekundárního modelujícího systému, s kterým pracuje Tartusko-moskevská škola.

z vlivu“ naznačuje břemeno zděděné literární/textové tradice, již se nelze vyhnout; Roland Barthes, který chápe intertextualitu jako nutnou podmínku každého textu a text jen jako síť citátů, část obecné kulturní textury, či → Michel Foucault, jenž pojímá text jako součást diskurzu: kniha pro něj nemá hranice, je jen „uzlem v rámci sítě“, vede k představě „vyčerpané“ literatury (Barthes), která již nutně opakuje samu sebe, a k představě autora, který se stává mnohem spíše komentátorem či pořadatelem byvších textů než výsostným tvůrcem. Pozdější vývoj diskuse ovšem absolutizaci intertextuality zpochybňuje (např. Karlheinz Stierle, Lubomír Doležel).

V *Textu románu* se specifikuje, rozvádí a demonstruje řada tezí obsažených v souboru statí, jež Kristevová vydala pod názvem *Sémeiotiké* v roce 1969.⁵ Svými východisky i metodou se kniha řadí do proudu strukturalisticko-sémiotického bádání rozvíjejícího se ve Francii zhruba od poloviny 50. let (Roland Barthes, → Tzvetan Todorov, → Algirdas Julien Greimas aj.). Sdílí s ním jeho inspirační zdroje (ruský formalismus, Bachtinova teorie románu, → Proppovo modelování syžetu, pražský strukturalismus, americká nová kritika), je v tomto smyslu sama křížovatkou mnoha vlivů, střetnutím řady „textů“.

Zaměření na sémiotiku textu, které ve francouzském strukturalismu v 60. a 70. letech převážilo nad etnograficko-filozofickým výzkumem (→ Claude Lévi-Strauss, Michel Foucault), sblíží Kristevovou s Tartusko-moskevskou sémiotickou školou (→ Jurij Michajlovič Lotman). Právě literární sémiotika se pokouší překonávat nedostatky vlastní strukturalismu v jeho počáteční fázi — statičnost (pojetím textu jako dynamického objektu) a ahistorismus (pojmem intertextovosti, ideologématu apod.). Snaží se nalézt prostředky k formalizaci literární promluvy jako promluvy v pohybu, promluvy o promluvě (Kristevová užívá při analýze románu pojmů a operací z matematické logiky, transformační gramatiky, sémiotiky a také z naratologie, disciplíny pěstované A. J. Greimasem, Claudem Bremondem, T. Todorovem aj.). Rozvoj podobného typu a metody bádání ve Francii neplyne ostatně jen z logiky vývoje humanitních věd k exaktnosti, nýbrž značně těsně souvisí i s charakterem dobové literatury, v níž se právě modalita reflexe výpovědi, vypovídání, kódu, princip intertextovosti a formalizace aktu vyprávění, postav, míst ve vysoké míře aktualizuje (z téhož důvodu — pro značnou formalizovanost — se stává vhodným objektem podobných analýz také tzv. lidový román⁶). V moderní francouzské literatuře (Raymond Roussel, tzv. nový román) se akcentují a stávají vědomými ty procesy, které v zárodku existovaly, jak se Kristevová pokusila ukázat, už v pozdně středověkém románu a které román jakožto

⁵ J. Kristeva, *Le Texte et la science*, in: táž, *Sémeiotiké. Recherches pour une sémanalyse*, Paris 1969, s. 10.

⁶ Ch. Grivel, *Production de l'intérêt romanesque*, The Hague – Paris 1973.

žánr zakládaly. I v tomto bodě polemizuje autorka s Bachtinem, který polyfoničnost chápe jako rys románu novověkého.

Pro Kristevovou, stejně jako pro ostatní teoretiky zabývající se sémiotikou textu je příznačné, že jejich snahy o korekci strukturalismu a zároveň o „exaktnost“ v přístupu k literárnímu výtvaru vedou k „odlidsnění“ a redukcím, jež zasahují především axiologickou složku významů a smyslu a podíl tvůrčí osobnosti (ta pro ně není v textu přítomna osobními motivacemi a charakteristikami, ale pouze jako produktor, jehož přítomnost je v textu signalizována určitými formálními postupy), čímž se výrazně odlišují např. od pojetí marxistického, které tvůrce a jeho společenský kontext zdůrazňuje. Sémiotika textu obrací pozornost k vnitřnímu produkování textu, k aktu psaní a čtení, k textu samému, a tedy nejen k fázi před dílem, ale i k fázi po díle, které ovšem chápe jako součást dynamiky textu. Omezení, která z tohoto přístupu vyplývají, usiluje literární teorie orientovaná k aplikované sémiotice a komunikační teorii (např. slovenská škola literární komunikace — František Miko, Anton Popovič aj.) přehodnotit soustředěnou pozorností k sociálnímu fungování textu uvnitř společnosti; tento aspekt se zvláště zdůrazňuje v kontextu tzv. nového historismu, kde dominuje kulturněhistorické paradigma literární vědy.

Vydání

Le Texte du roman. Approche sémiologique d'une structure discursive transformationnelle, The Hague – Paris 1970, 1976 (z tohoto vyd. citováno), 1979. *El texto de la novela*, Barcelona 1974, 1981. Japonské vyd., Tokio 1985.

Literatura

V. Andermatt, Julia Kristeva and the Traversal of Modern Poetic Space, *Enclitic* 1977, č. 2, s. 65–77. N. Krausová, *Význam tvaru — tvar významu*, Bratislava 1984. J. Homoláč, *Intertextovost a utváření smyslu v textu*, Praha 1996. D. Hodrová, Text mezi texty, *Česká literatura* 2003, č. 4, s. 537–545. J. Lechte – M. Margaroni, *Julia Kristeva. Live Theory*, London 2004.

Julia Kristevová (1941)

Francouzská literární teoretička bulharského původu, od r. 1966 vědecky působí ve Francii v rámci Státního ústavu pro vědecký výzkum, od r. 1973 vyučuje na univerzitě Paris 7; významná představitelka sémiotické větve francouzského strukturalismu,

členka skupiny kolem časopisu *Tel Quel*. Rozpracovala teorii textu pojatého jako dynamický objekt. Filozofii jazyka propojila se zkoumáním psychoanalytickým, zabývá se tématem mateřství. Bývá také (vedle Héléne Cixousové a → Luce Irigarayové) považována za jednu z reprezentantek francouzského feminismu; sama se s ním však neidentifikuje, odmítá fenomén ženského psaní a představu kolektivní ženské identity a trvá na ustavení ženské identity v procesu individuace. Je také autorkou několika románů, literární tvorbě se věnuje v posledních dvou desetiletích (např. *Possessions*, 1996, *Meurtre à Byzance*, 2004). Další díla: *Sémiotiké. Recherches pour une sémanalyse* (1969), *Essais de sémiotique poétique* (1972), *Des Chinoises* (1974), *La Révolution du langage poétique* (1974), *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection* (1980), *Histoires d'amour* (1983), *Les Nouvelles Maladies de l'âme* (1993).

České překlady

Slovo, dialog, román. Texty o sémiotice (1999), *Jazyk lásky. Eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství* (2004), *Polyfonie. Významy, pohlaví, světy* (2008). Stati: Literatura ve znamení strukturalismu, *Literární noviny* 1966, č. 31, s. 8–9; Imaginární zkušenost, *Host* 1995, č. 1, s. 3–9; Sémiologie. Kritická věda a/nebo kritika vědy, *Host* 1997, č. 6, s. 69–79; Mateřství podle Giovanniho Belliniho, *Slovo a smysl* 2004, č. 1, s. 331–346.

/dh – pš/